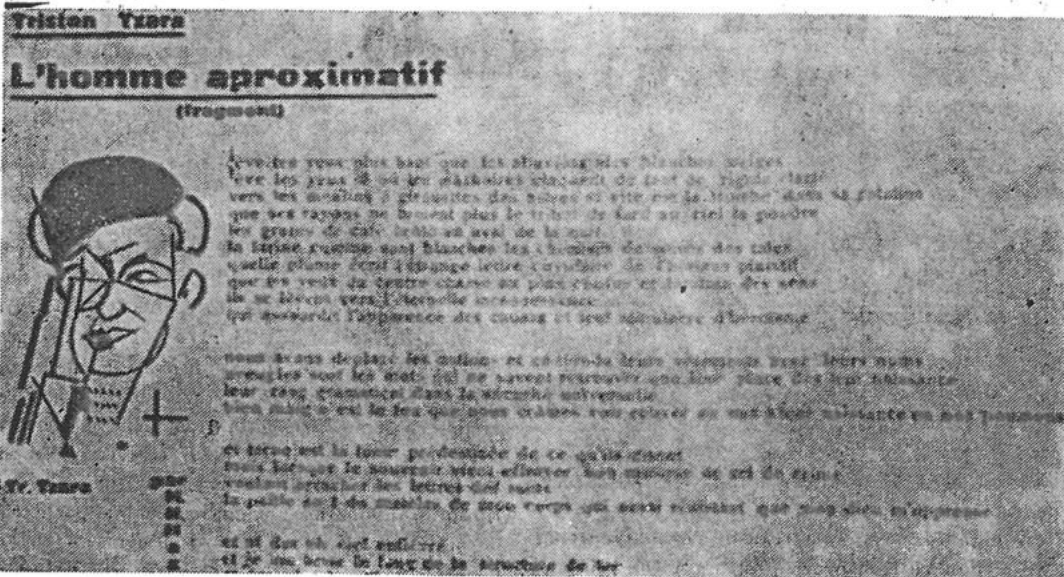

B. FUNDOIANU-Tristan TZARA

Correspondență din Paris trimisă
de
Henri BÉHAR
(III)

AUSȘI REVIENDRONS-NOUS SUR LA PÉ-
riode des éclats zurichois avec Marcel Janco,
l'autre condisciple de Tzara, retrouvé à son
arrivée en Suisse et qui Payant introduit au
Cabaret Voltaire, devait l'accompagner dans son
entreprise de bouleversement et de démoralisa-
tion. Vivant tous deux dans la même ville,
et se retrouvant chaque soir pour des activités
dadaïstes, ils n'ont guère besoin de s'écrire,
sauf pour de brefs messages, ou en période de
congés, lorsque l'un ou l'autre se déplace à
travers la Suisse, tout autre pays leur étant
interdit pendant la guerre. Le premier (et uni-
que) numéro de „Cabaret Voltaire“ paru, la

Vom reveni acum, din nou, la perioada zgo-
motoasă a revoluției dadaiste, ocupându-ne de
Marcel Iancu, alt discipol al lui Tzara, regăsit
la sosirea sa în Elveția și care, odată introdus în
„Cabaretul Voltaire“, avea să-l însoțească în
aventura sa de agitație și demoralizare. Trăind
amîndoi în același oraș și regăsindu-se seară
de seară pentru tot felul de năzdrăvănii da-
daiste, ei n-au prea avut nevoie să-și scrie
decît scurte mesaje, sau în perioada de vacanță
cînd unul ori altul se deplasa prin Elveția, orice
altă țară fiindu-le interzisă în timpul războiului.
Primul (și unicul) număr din „Cabaret Vol-
taire“, odată apărut, cea mai mare afacere era

grande affaire est d'atteindre le plus vaste public possible, et de savoir vers quoi l'on se dirige: l'ombre du futurisme italien est envahissante, et la volonté de faire du nouveau y incline Tzara. Janco paraît plus réservé, comme il l'est à l'égard de Vinea dont les offres de service le choquent:

« Tzara dragă ⁶⁰

Bébé în ultima scrisoare ne scrie amîndorura: „vorbindu-mi mie despre *pet-ul lumineux* [pé] care l-ai fi văzut odată în vacanță cînd era la tine“. În fine, se vede că vrea să înceapă cu tine corespondența, dar nu pe față (Scrie foarte general chiar și lui Nati). E șiret bizantin și mi s-a făcut antipatic de cînd s-a purtat scribos cu părinții mei. Îți voi arăta scrisoarea la Zürich. Din ea se vede pur și simplu „envie“.

Îți mulțumesc pentru grija [pe] care o ai cu expediat[ul] ⁶¹. Eu aci de multe ori am avut discuții înfricoșătoare în care mă apăram pe mine, dar mai cu greu pe tine, fiindcă s-au găsit franțuzi care ziceau că futurismul e o nenorocire. În fine, am trebui [sic!] să facem turneuri de artă prin toată Helveția.

Nu pricepe de ce îmi scrii imperativ „Să publice „*Neue Jugend*!“ un ca[ri]et ilustr[at] de tine și eu să-ți fac descrierea“. Să dea Dumnezeu. Să-mi dai și mie 50 de bani din numărul vindut ⁶².

Ce a vrut fratele Iosef? Ce se aude cu cărțile celelalte? Ce ai cu citatele ce ți-am trimis? Oare tocești chiar așa de mult? De unde ai bani? Noi nu mai avem o centimă. Mergem spre ruină. Dar în drum ne mai oprim la Lausanne, Sion, Solleure[?]. Azi scriu și lui Huels[enbeck] și lui Arp ⁶³.

Sărutări

MARCEL »

L'année suivante, à la même époque, c'est au tour de Tzara de prendre des vacances dans l'étroit périmètre que permettent les événements, tandis que Janco est, en quelque sorte, chargé de la permanence du mouvement Dada. Il s'occupe de faire sortir des presses de Julius Heuberger le premier numéro de la revue „Dada“.

⁶⁰ Marcel Janco: carte postale avec message autographe en roumain, signée, à Tristan Tzara, Fraumünsterstrasse 21, Zurich, 22 juillet 1916 (cachet postal), 2 pp. 90 × 140 TZR C 2162.

⁶¹ expédition: de „Cabaret Voltaire“, imprimé en juin 1916, dont Tzara s'est fait l'ardent propagateur, et dont il a envoyé un exemplaire à Vinea.

⁶² exemplaire vendu: plus que de la revue, il doit s'agir de la première publication Dada: *La Première aventure céleste de M. Antipyrine* de Tzara, avec des bois coloriés de Janco (voir Tzara, *O.C.*, t. I, p. 75-84, note p. 638) qui sera achevée d'imprimer le 28 juillet. Le no. 7 de „*Neue Jugend*“ (Berlin, juillet 1916), dirigé par H. Berger, contenait une „*Phantasie*“ de R. Huelsenbeck.

⁶³ Josef Janco, Richard Huelsenbeck, Hans Arp: sont évidemment les autres comparses de l'aventure Dada.

de a atrage cel mai vast public posibil și de a ști spre ce se îndreaptă: umbra futurismului italian pare cotropitoare, și dorința de a face ceva cu totul nou îl cucerește pe Tzara. Marcel Iancu părea mai rezervat, cum era și față de Vinea, ale cărui oferte de serviciu îl șochează:

În anul următor, în aceeași vreme, este rândul lui Tristan Tzara să-și ia concediu în timpul scurt pe care îl permiteau evenimentele, în timp ce Marcel Iancu rămînea, într-un fel, omul de bază al curentului Dada. El se ocupă cu scoaterea de sub presa lui Julius Heuberger a primului număr al revistei „Dada“ condusă

⁶⁰ Marcel Iancu: carte poștală, cu text autograf, în românește, semnată, către Tristan Tzara, Fraumünsterstrasse 21, Zürich, 22 iulie 1916 (ștampila poștală), 2 pp. 90 × 140 TZR C 2162.

⁶¹ expediție: a revistei „Cabaret Voltaire“, imprimată în iunie 1916, pentru care Tzara devenise un ardent propagator și din care a trimis un exemplar lui Vinea.

⁶² exemplar vindut: mai mult decît de revistă, trebuie să fie vorba de prima publicație Dada: *La Première aventure céleste de M. Antipyrine* de Tzara cu gravuri colorate de Marcel Iancu (vezi Tzara, *O.C.*, t. I, pp. 75-84, nota de la p. 638), care va fi terminată de imprimat la 28 iulie; nr. 7 din „*Neue Jugend*“ (Berlin, iulie 1916), condusă de H. Berger, conținea o „*Fantasie*“ de R. Huelsenbeck.

⁶³ Iosef Iancu, Richard Huelsenbeck, Hans Arp: sînt, evident, alți tovarăși ai aventurii Dada.

dirigée par Tzara. Une lettre, encombrée de chiffres, témoigne éloquentement de ses difficultés matérielles:

* 21 VII 1917

Tzara dragă⁶⁴

Cartea e gata numai că s-a dus înapoi fiindcă a [i]eșit o socoteală 147 din care nu vrea să scoată o centimă. La început era socoteala lui Heuberger 163 și l-am adus la 147. Dar diferența de 10 lei ce vrea pentru corectură ce a făcut la carte [,] 11 lei pentru pagina 18—17 și încă 4 lei pentru o pagină [pe] care a stricat-o nu pot s-o plătesc singur. Dealtfel [,] nici nu mai știu cum [i]es la sfârșitul lunii! N-am cu ce plăti nici locuință. Toți banii mei i-am dat pe mâncare și te rog trimite-mi cel puțin jumătate din cei 25 de lei noi din socoteală dacă nu pot scoate cartea. Nici Arp nu mi-a plătit 10 lei așa că pricepi că nu pot să mai să nutresc [sic!] eu totul, mai ales că n-am bani și că nu sper așa de iute ca tine să capăt ceva de acasă. Aștept decizia ta și te sărut.

MARCEL

Scrie numaidecît. »

Suit une autre missive où il se montre très soucieux de sa tâche, et très soucieux:

* 3 august 1917⁶⁵

Tzara dragă

[I]eri după masă am sosit la Zürich și azi îți scriu vești noi și frumoase. Cred că conform promisiunii tale ai scris *déjà* * la mașină formularele și mi le trimiți numai-decît ca să le expediez din Zürich. Cum știi că nu mai avem bani, te rog împrumută-ne tu bani pentru expediție. Trimite-mi deci, împreună cu scrisorile, și vreo zece lei pentru mărci. Cred că nu te ții de promisiune fiindcă nu mi-ai trimis nici o copie din scrisorile ce ai făcut pentru Italia sau Franța. Sper însă că ai trimis de fiecare dată cel puțin salutările mele. Nu sunt de loc de părere să trimiți tu exemplare în Franța [,] Germania etc. Vreau ca totul să treacă sub mîna mea [,] totul să plece din Zürich dacă vrei să-mi iau răspunderea financiară, cum sunt de altfel angajat. Și încă din motive de formă e caraghios ca publicația să vie din Gruyères [,] banii să meargă la Zürich odată de la unul Tzară și apoi [de] la altul. Cred că ești convins că e pentru binele nostru [,] acum am vreme și mă voi ocupa special de Dada.

Am și văzut pe Corray⁶⁶ și mă duc sîmbătă la el cu exemplarele 50. Abia sîmbătă deschide butica. Jules și-a scris că doi futuristi m-au căutat. Abia scrisesem [i]eri și iar au venit la mine. Numai unul e futurist [,] e un anume *Bino* [,] prieten al lui Prampolini.

Ai complimente de la dînsul. A stat puțin. Mi-a povestit că au scos o revistă „de avangurdă” și cu artiști de avangurdă⁶⁷, mi-a arătat-o și acolo publici și tu „froido

⁶⁴ Marcel Janco: lettre autographe signée, en roumain, à Tristan Tzara, Hotel Fleur de Lys, Gruyères, Canton de Fribourg, 21 juillet 1917, TZR C 2163.

⁶⁵ Marcel Janco: lettre autographe signée à Tristan Tzara, poste restante à Neuchâtel (Zurich) 3 août [1917] (cachet poste), 2 pp. 215×165 TZR C 2164. L'astérisque signale les formules en français dans le texte.

⁶⁶ Corray: propriétaire de la galerie d'art hébergeant Dada à Zurich.

⁶⁷ Bino: San Miniatielli, futuriste, ami de Prampolini. La revue d'avant-garde à laquelle

de Tristan Tzara. O scrisoare înțesată cu cifre mărturisește elocvent despre dificultățile sale materiale:

A urmat o altă misivă în care el se arată foarte îngrijorat de misiunea sa, dar și foarte mindru:

⁶⁴ Marcel Iancu: scrisoare autografă, semnată, în românește, către Tristan Tzara, Hotel Fleur de Lys, Gruyères, Canton de Fribourg, 21 iulie 1917, TZR C 2163.

⁶⁵ Marcel Iancu: scrisoare autografă, semnată, către Tristan Tzara, post restant la Neuchâtel (Zürich), 3 august 1917 (ștampila poștală), 2 pp. 215×165 TZR C 2164. Asteriscul semnaleză expresiile franțuzești din text.

⁶⁶ Corray: proprietarul galeriei de artă care a găzduit pe dadaiști la Zürich.

⁶⁷ Bino: San Miniatielli, futurist, prieten al lui Prampolini. Revista de avangurdă la care

lumière“ imi pare[,] dar au publicat-o cu multe greșeli. Un bois* de mine e iar foarte rău reprodus. Acolo aflu că am expus la Palermo ceva. Toată revista e cam varză format avantscoperta cu două coloane în text ca romane[le] de senzație și colaboratori ca Pramp[olini], Bino, Galante, Meriano, Tzara etc., etc.

Nu cred că ești așa friand* s-o vezi și cu drept. Bino e un tip de futurist care „tocmai fiindcă e futurist învață și drept“. Guraliv[,] injură pe toți și chiar pe Prampolini, nu cunoaște nici măcar pe Meriano și nu îi place cubismul. În fine, eu mă port cu el de sus și iam [sic!] dat să înțeleagă că e bă[i]ețandru încă. Ne mai vedem încă la cafenea Vineri de unde îți scriu împreună cu el o carte poștală. Sper că ești sănătos. Eu abia m-am ordonat că a trebuit să plec. În fine. Aștept scrisorile tale numaidecit. Îți trimit încă citeva cărți poștale și te sărut. Acum pictez serios.

MARCEL. *

La carte postale annoncée est expédiée aussitôt, bilingue, revêtue des trois signatures; elle rappelle les querelles sur le futurisme à Paris en 1910, dont on sait le peu d'écho qu'il reçut en France:

« Cher Tzara ⁶⁸,
nous voilà au milieu des discussions ferventes sur le futurisme comme jadis à Paris.
Je te salue hardiment.

Ton M. Janco, Bino Miniattelli, V. Berardis.
Jusqu'à maintenant, j'ai attendu chez Corray et il ne m'a rien donné. Nous attendons jusqu'à lundi. A 6 h. je serai là. Salut. Marcel. »

« Dragă Tzara ⁶⁸

Iată-ne în miezul unor fervente discuții asupra futurismului, ca altădată la Paris.
Te salută cu îndrăzneală

Ai tăi

M. IANCU, BINO MINIATELLI, V. BERARDI

Pină acum, am așteptat la Corray și nu ne-ai dat nimic. Te mai așteptăm pină luni. La ora 6 eu voi fi acolo.

Cu bine,

MARCEL. *

L'année suivante, rituellement, Janco communique à Tzara les nouvelles de l'été; il le fait sous la forme d'une gazette exaltée et cryptique, devant l'important tournant que marquera „Dada 3“ en décembre 1918, en rompant définitivement avec le cubisme et le futurisme

il fait référence est „Noi“ (Roma), no. 1, juin 1917 qui publie *Froid jaune* (Tzara, *O.C.* t. I p. 656), avec tant de fautes qu'un rectificatif est nécessaire dans le no. 2-3-4 février 1918 — et deux bois d'Arp et Janco.

⁶⁸ Marcel Janco: carte postale illustrée avec message autographe signé à Tristan Tzara poste restante, Neuchâtel. [Zürich 4 août 1917], 89×139, signature autographe de Bino San Miniattelli et de V. Berardis, TZR C 2165. La seconde partie du message est en roumain, portant l'estampille DADA.

În anul următor, după ritualul corespondenței lor, Marcel Iancu îi comunică lui Tristan Tzara noutățile verii; o face sub forma unei gazete exaltate și criptice, înaintea importantei cotituri pe care o va aduce *Dada 3* în decembrie 1918, rupind definitiv cu cubismul și cu futu-

se face referire este „Noi“ (Roma), nr. 1, iunie 1917, care publică *Froid jaune* (v. Tzara, *O.C.*, t. I, p. 656) — cu atâtea greșeli, încât este necesară o erată (în nr. 2-3-4 — februarie 1918) — și două gravuri de Arp și Marcel Iancu.

⁶⁸ Marcel Iancu: carte poștală ilustrată cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara, post restant, Neuchâtel [Zürich, 4 august 1917], 89×139; semnătură autografă a lui Bino San Miniattelli și a lui V. Berardis, TZR C 2165. Partea a doua a textului este în română, purtând ștampila DADA.

et en signalant les querelles de paternité qui ne manqueront pas de se faire jour entre les meneurs que sont Tzara et Huelsenbeck, après le retrait mystique d'Hugo Ball.

rismul și reliefind disputele asupra paternității care nu vor întârzia să apară între protagoniștii care erau Tzara și Huelsenbeck, după retragerea mistică a lui Hugo Ball:

« Bulletin du 20 august 1918 ⁶⁹

Les journaux s'occupent incessamment du départ de „Dada“. On plaint la mort prématurée du 37/27 Dada et on parle du succès de son séjour à „Hertenstein“. Les „Kuep-kuristes“ écrivent que Dada reçoit un gros ventre d'où naîtra son génie: Dada 3. Comme le public voulait venir voir hier soir la chaise où l'aimable poète sied son poids il y a eu une démêlée avec la police devant le café terrasse à cause de la curiosité croissante. Arp salue fraternellement avec l'excuse de ne pouvoir expédier les grands balots de „revues espagnoles, provençales, portugaises, italiennes“ qui arrivent incessamment avec des numéros spéciaux „Tzara“ et avec des portraits qui souvent ressemblent à Huelsenbeck. Sans doute qu'on les confonds. Arp rapporte par Neitzel qu'en Allemagne on cherche à démontrer que „Tzara“ est le pseudonyme de Huelsenbeck. Nous protestons chaleureusement.

Les agents du Dada

M. JANCO — ARP — MICHELINE — S. H. TAUBER.

[autres signatures illisibles] »

« Buletin din 20 august 1918 ⁶⁹

Ziarele se ocupă neîncetat de divorțul lui „Dada“. Se deplinge moartea prematură a lui 37/27 Dada și se vorbește de succesul popasului său la „Hertenstein“. „Kuep-kuristes“ scriu că Dada primește un pintece imens din care se va naște geniul său: Dada 3. Cum publicul voia să vină ieri seară să vadă tronul pe care adoratul poet își așeza trupul a fost o scârmăneală cu poliția în fața terasei cafenelei din cauza curiozității crescînde.

Arp te salută frățește, cu scuza că nu poate să-ți expedieze marile baloturi de „reviste spaniole, provençale, portugheze, italiene“ care sosesc neîncetat, cu numere speciale „Tzara“ și cu portrete care seamănă adesea cu Huelsenbeck. Fără îndoială că sinteți confundați. Arp raportează prin Neitzel că în Germania se încearcă a se demonstra că „Tzara“ ar fi pseudonimul lui Huelsenbeck. Noi protestăm violent.

„Agenții lui Dada“.

M. IANCU — ARP — MICHELINE — S. H. TAUBER.

[alte semnături ilizibile]. »

L'été 1919 n'apporte pas son lot habituel de nouvelles, et toute correspondance semble avoir été abolie entre les deux compatriotes (pour ne pas dire comparses), ou plus exactement nous n'en avons aucune trace, si ce n'est deux billets en roumain, griffonnés à la hâte et déposés au domicile du destinataire:

« Dragă Tzara ⁷⁰, pupă-mă și scuză-mă pentru [jocul de] table.

Al tău

MARCEL. »

Vara anului 1919 n-aduce lotul obișnuit de nouătăți; corespondența pare a se fi sleit între cei doi compatrioți (ca să nu spun cei doi amici) sau, mai exact, nu mai avem nici o mărturie, cu excepția a două bilețele în românește, mizgălite în grabă și depuse la domiciliul destinatarului:

⁶⁹ Marcel Janco: carte-lettre avec message autographe, signé à Tristan Tzara, poste restante, Hertenstein, Vierwaldstättersee [Zürich, 25 août 1918], avec de nombreuses signatures 90×139, TZR C 2166.

⁷⁰ Marcel Janco: message autographe à Tristan Tzara, s.l.n.d., 1 p., 109×113, TZR C 2168.

⁶⁹ Marcel Janco: scrisoare cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara, post restante, Hertenstein, Vierwaldstättersee [Zürich, 25 august 1918], cu numeroase semnături, 90×139, TZR C 2166.

⁷⁰ Marcel Janco: text autograf către Tristan Tzara, s.l.n.d., 1 p., 109×113, TZR C 2168.

I Maxy-portret în
de Marcel Iancu —
Marcel Iancu în 1915
grafii comunicate
prof. Henri Béhar).

«Am fost iar la 2 1/2 la tine și nu știu unde ai dispărut. În fine, mă duc *singur* [la] tipograful acela[,] dar vino cel puțin tu la Richter⁷¹. I-am telefonat. Salve

MARCEL.

Vino la 9 cel mai târziu.»

[Pe spatele unui afiș scris în germană cu caractere gotice; afișul pare a fi emanația autorităților din Zürich.]

[Scris cu creionul]:

«Tzară⁷²,

Am primit azi scrisoarea de comandă [pe] care ți-o trimit prin Georges. Tot cu el îți trimit clișeu în chestie. Eu lucrez grozav la conferință[,] altfel așa fi venit [eu] singur.⁷³ Fă te rog tot posibilul să apară undeva un articol pentru reliefurile mele.⁷⁴

⁷¹ Hans Richter (6.IV.1888 Berlin — II.1976 Angletorre) peintre expressionniste allemand, séduit par l'activité Dada à Zürich, il adhère aussitôt au Mouvement, qu'il tente d'orienter vers l'art abstrait. Avec Viking Eggeling il réalise les premiers films abstraits; il collabore à „Dada“ et à „Der Zeitweg“. Voir son essai: *Dada art et anti-art*, Bruxelles, la Connaissance, 1965.

⁷² Marcel Janco: message autographe signé à Tristan Tzara au verso d'une affiche municipale zurichoise s.l.n.d. 1 p. 345×238, TZR C 2169.

⁷³ *Conférence*: donnée par Janco en janvier 1919 au Kunsthaus de Zürich.

⁷¹ Hans Richter (6.IV.1888 Berlin — II.1976 Anglia), expresionist german, sedus și el de dadaismul de la Zürich, a aderat îndată la Mișcarea pe care a intenționat s-o orienteze spre arta abstractă. Împună cu Viking Eggeling el realizează primele filme abstracte, colaborează la „Dada“ și la „Der Zeitweg“. Vezi eseul său *Dada art et anti-art*, Bruxelles, la Connaissance, 1965.

⁷² Marcel Iancu: text autograf semnat, către Tristan Tzara, pe verso-ul unui afiș municipal zurichez, s.l.n.d., 1 p., 345×238, TZR C 2169.

⁷³ Conferință: ținută de Marcel Iancu, în ianuarie 1919, la Kunsthaus din Zürich.

Dacă reușești să faci ceva îți dau 20% din tablouri[le] ce aș vinde cu ajutorul tău și 15% din rest în comptul [sic!] datoriei. Dacă ai ceva pozitiv chiamă-mă printr-o carte poștală. Salve.

MARCEL »

Aussi fragmentaire soit-elle, cette correspondance de Janco, qui n'aborde pratiquement pas les questions d'esthétique qu'il aimait à débattre, confirme, par son caractère extrêmement pratique, la formule d'Hans Richter: «Tzara et Janco n'étaient pas seulement des compatriotes, mais aussi des amis intimes. Mais pendant que Tzara représentait le côté agressif et anti-art, lui Janco cherchait fiévreusement pour le dada positif.»⁷⁵. Elle montre, malgré tout, quelle évolution s'est produite d'un amour de la nouveauté quelque peu naïf, vers une tendance iconoclaste et nettement plus sélective dans ses choix. Sans qu'on puisse en jurer, l'absence de correspondance en 1919 (et a fortiori après) tend à prouver qu'une distance, croissante, s'était établie entre les deux créateurs, pour des raisons esthétiques, le peintre s'orientant vers une abstraction à laquelle le poète avait renoncé sans doute parce qu'il ne travaillait pas le même matériau. Reste qu'à découvrir cette correspondance, on ne peut s'empêcher de songer à l'extraordinaire collaboration de ces deux jeunes gens, tirant argument l'un de l'autre pour construire une oeuvre durable, quoi qu'on en pense⁷⁶.

*
* *

La réputation de Tzara a donc, très tôt, franchi les frontières. Grâce au scandale dada, amplifié par la presse parisienne, il représente, d'une certaine manière, le succès établi des avant-gardes, et pour ses compatriotes il est l'homme qu'on visite quand on passe à Paris. Songerait-on à parcourir Rome sans solliciter une audience au Vatican? En matière d'expression artistique, la nouveauté passe par Dada et donc par Tzara. Breton dut en convenir lorsque l'organisation

⁷⁴ L'article pour mes reliefs: Marcel Janco et la peinture non figurative (Tristan Tzara, O.C., t. I, pp. 555-56) qui explique et analyse très sérieusement le travail du peintre, est resté inédit à l'époque.

⁷⁵ Hans Richter: témoignage in: Marcel Janco (1916-1958, Tel Aviv) 1959, n.p.

⁷⁶ Voir par exemple le poème Circuit total par la lune et par la couleur (Tzara, O.C., t. I, p. 191) publié en guise de préface à un album de gravure de Janco, Zürich, 1917.

Deși fragmentară, această corespondență a lui Marcel Iancu care nu abordează practic problemele de estetică pe care el dorea să le dezbătă, confirmă, prin caracterul ei extrem de viu, formula lui Hans Richter: «Tzara și Iancu nu erau doar compatrioți, ci prieteni intimi. Dar, în vreme ce Tzara reprezenta latura agresivă și anti-arta, Marcel Iancu căuta cu infrigurare sensul pozitiv al dadaismului»⁷⁵. Ea demonstrează, cu toate acestea, ce evoluție a avut o iubire pentru nou, poate puțin naivă, spre o tendință iconoclastă și net mai selectivă în opțiunile sale. Fără a putea jura, absența corespondenței în 1919 (și a fortiori după aceea) tinde a proba că o distanță tot mai accentuată se strecurase între cei doi creatori, din rațiuni estetice, pictorul orientându-se spre un abstracționism la care poetul renunțase fără îndoială pentru că nu lucra cu același fel de material. Rămânând să fie redescoperită această corespondență, nu poți fi împiedicat să te gîndești la extraordinara colaborare a celor doi tineri artiști, fiecare din ei influențându-l pe celălalt în zămislirea unei opere durabile, orice s-ar crede.⁷⁶

*
* *

Reputația lui Tristan Tzara deci a depășit, foarte repede, toate frontierele. Grație scandalului produs de mișcarea dadaistă, amplificat de presa pariziană, el reprezintă, într-o bună măsură, succesul suprem al avangardei și, pentru compatrioți, el este omul pe care-l vizitează neapărat cînd trec pe la Paris. Poți merge la Roma fără să ceri o audiență la Vatican?

În materie de expresie artistică, noutatea însemna curentul Dada și, deci, Tristan Tzara. Chiar André Breton a trebuit să se recunoască învins cînd al său „congres pentru determinarea

⁷⁴ Articol pentru reliefurile mele: Marcel Iancu et la peinture non figurative (Tristan Tzara, O.C., t. I, pp. 555-56), care explică și analizează foarte serios meseria de pictor, a rămas inédit în epocă.

⁷⁵ Hans Richter: mărturie in: Marcel Iancu (1916-1958, Tel Aviv) 1959.

⁷⁶ Vezi, de exemplu, poemul Circuit total par la lune et par la couleur (Tzara, O.C., t. I, p. 191), publicat în chip de prefață la un album de gravuri de Marcel Iancu, Zürich, 1917.

de son « congrès pour la détermination des directives et la défense de l'esprit moderne » échoua devant l'hostilité de celui-ci. Dada enterré par la fanfare des Beaux-Arts, Tzara n'a pas disparu avec lui: il occupe toujours une place essentielle du Kamohatka littéraire, même s'il se refuse à suivre les surréalistes dans leur phase — suspecte à ses yeux — de sommels provoqués. Le débat entre les divers tenants du surréalisme — celui d'Ivan Goll, celui d'Albert-Birot et celui de Breton — est si vif qu'on en rend compte dans les revues spécialisées de Roumanie, l'auteur des 7 Manifestes Dada (parus au même moment, en 1924) servant à l'occasion d'oracle. Pour ses compatriotes roumains, Tzara sert à la fois d'initiateur dans la vie artistique parisienne — ce qu'il fait de bonne grâce — et de modèle, prouvant qu'on peut s'installer à Paris et y faire son chemin.

Benjamin Fondane et Ilarie Voronca deviendront des roumains de Paris, gardant le contact avec les revues de Bucarest qu'ils alimentent d'échos et d'articles, tout en construisant un édifice littéraire propre, que la postérité commence à saluer. Benjamin Fondane, qui est encore Fundoianu, est envoyé vers Tzara par le peintre M. H. Maxy, directeur artistique de *Contemporanul*, la revue de Ion Vinea, lequel n'a pas dû ménager ses conseils ironiques.

* M. H. Maxy (1895—1971), pictor și grafician. Conducător al revistei „Integral”. Director Muzeului de artă R. S. România.

« Rue Jacob, 15, Mercredi ⁷⁷
Cher Monsieur Tzara, j'ai enfin appris votre adresse et je vais pouvoir m'acquitter d'une charge (plutôt légère) que notre ami Maxy a eu l'imprudence de me la faire porter. Ce n'est qu'un avant-goût à la célébrité qu'il désire — vous lui avez assurément promis pour ces trois constructions dont j'apporte les photos — la publicité. C'est tout. Si vous avez un quart d'heure disponible, pour me recevoir, je serais heureux aussi de vous voir. Sinon écrivez-moi un mot. Je chercherai une enveloppe plus grande que les miennes pour vous communiquer les photos. C'est ce qui m'a empêché de le faire ce soir même. Car je ne veux pas d'un prétexte pour que je puisse vous voir.
Bien à vous. B. Fundoianu, rue Jacob, 15. »

* Strada Iacob nr. 15, miercuri.⁷⁷

Dragă domnule Tzara, am aflat în cele din urmă adresa dumneavoastră și pot să mă achit de un schimb (sper cit mai ușor) pe care prietenul nostru comun Maxy a avut imprudența să mi-l înlesnească. Nu e decît o anticipare la celebritatea pe care

⁷⁷ Benjamin Fondane: lettre autographe signée à Tristan Tzara, 39 rue Delambre, Paris, 30 janvier 1924 (cachet de la poste) 2 pp. 180×133. TZR 1704.

directivelor și pentru apărarea spiritului modern“ a eșuat în fața ostilității acestuia. Înormintat fiind dadaismul de fanfara Artelor Frumoase, Tristan Tzara n-a dispărut odată cu acesta; el ocupă mereu un loc esențial în Kamohatka literară, chiar dacă refuză să-i urmeze pe suprarrealiști în faza — suspectă în ochii lui — de provocată somnolență. Disputa dintre diversele tendințe ale suprarrealismului — direcția lui Ivan Goll, a lui Albert-Birot și cea a lui Breton — este așa de vie, încît ea răzbate și în revistele specializate din România, autorul celor 7 *Manifestes Dada* (apărute în același timp, în 1924) fiind luat, la nevoie, drept profet. Pentru compatrioții săi români, Tzara a servit, totodată, de îndrumător și inițiator în viața artistică pariziană — ceea ce a fost de bun augur — și de model, dovedind peremptoriu că te poți instala la Paris și că poți să-ți afli, aci, un drum al tău.

B. Fundoianu și Ilarie Voronca se vor stabili la Paris, păstrînd legătura cu revistele din București pe care ei, la rîndul lor, le alimentau cu articole și ecouri, fiecare înălțîndu-și un edificiu literar propriu pe care posteritatea a început să-l aprecieze.

Benjamin Fondane, care este încă Fundoianu, este trimis la Tristan Tzara de pictorul M. H. Maxy ^a, director artistic la „*Contemporanul*” lui Ion Vinea, și n-a trebuit să menajeze sfaturile sale ironice.

⁷⁷ Benjamin Fondane: scrisoare autografă semnată, către Tristan Tzara, 39 rue Delambre, Paris, 30 ianuarie 1921 (ștampilă poștei), 2 pp. 180×133, TZR 1704.

o dorește: i-ați promis publicitatea pentru cele trei „construcții” ale căror fotografii vi le aduc eu acum. Aceasta-i totul.

Dacă aveți un sfert de oră disponibil ca să mă primiți, aș fi așa de fericit să vă văd. Dacă nu, vă rog să-mi scrieți un cuvânt. Eu voi căuta un plic mai mare decît ale mele pentru a face să vă parvină fotografiile. E ceea ce m-a împiedicat să vi le trimit chiar în această seară. Căci nu vreau să mă folosesc de un pretext pentru a vă putea vedea.

Cu bine,

B. FUNDOIANU
Strada Iacob, nr. 15.

Les relations entre Tzara et Fondane s'établissent autour de la revue „Contemporain”, à laquelle ils collaborent tous deux. Le numéro d'avril 1924 contient à nouveau un poème roumain de Tristan, et celui de mai un Manifeste activiste adressé à la jeunesse, dont l'annonce n'a pas dû laisser Tzara indifférent. On y proclame: « À bas l'Art, parce qu'il s'est prostitué! La poésie n'est qu'un pressoir pour comprimer la glande lacrymale des vierges de tout âge. Le théâtre, une recette pour la mélancolie des marchands de conserves; la littérature, clystère rassis; l'art dramatique, un bocal avec des foetus fardés; la peinture, les langes de la nature étendus dans les bureaux de placement; [...] »⁷⁸. A ce déblayage d'allure dadaïste succédaient des propositions de caractère futuriste qui durent le laisser pantois quand Fondane le lui apporta, tant elles évoquaient un débat pour lui dépassé:

« 15 rue Jacob, Jeudi »⁷⁹

Cher Monsieur et ami, je passerai vous voir demain vers midi; m'accompagneront les deux „Contemporain” que je vous ai promis. J'ai demandé déjà le „Cuvântul liber” du pays.

Je vois que vous prêtez votre concours au bal du 14 juillet. Il me sera plus qu'agréable d'y assister. Vous embêterai-je beaucoup si je vous demandais (j'espère que vous en avez les moyens) deux places pour ce bal. Vous me le direz de vive voix. Bien à vous.
B. Fundoianu. »

« Strada Iacob, nr. 15, joi »⁷⁹

Dragă domnule și prietene, voi trece să vă văd miine spre prînz; mă vor însoți cele două numere din „Contemporain” pe care vi le-am promis.

Am cerut deja „Cuvîntul liber” din țară. Văd că vă dați concursul la balul din

Relațiile dintre Tristan Tzara și B. Fundoianu se stabilesc în jurul revistei „Contemporain”, la care colaborează amîndoi. Numărul din aprilie 1924 conține, din nou, un poem românesc al lui Tristan Tzara^b și cel din mai un *Manifest activist către tinerime*, al cărui enunț nu putea să-l lase indiferent pe Tristan Tzara. Se proclama aici: « Jos Artă / că s-a prostituat! / Poezia nu e decît un teasc de stors glanda lacrimală a fetelor de orice vîrstă; / Teatrul, o rețetă pentru melancolia negustorilor de conserve; / Literatură, un clistir răsuflat; / Dramaturgia, un borcan de fetuși fardați; / Pictura, un scutec al naturii, întins în saloanele de plasare; / [...] »^c.

Acestei pregătiri a tereînului de alură dadaistă îi urmau alte sugestii cu caracter futurist, care trebuie că l-au surprins pe Tzara cînd Fundoianu i le-a adus, atît timp cit ele evocau o dezbateră pentru el depășită:

^b Este vorba de poezia *Port* (în limba franceză, în „Contemporain”, an IV, nr. 57—58, aprilie 1925, p. 6).
^c „Contemporain”, an. III, nr. 46, mai 1924 p. 10.

În același număr al revistei, Tristan Tzara semnează poezia *Însearcă* (p. 14), datată „1913, Mangalia”.

⁷⁸ „Contemporain”, mai 1924; nous citons d'après la traduction donnée par Sacha Pana dans sa conférence à la Maison des Lettres (Paris) le 27 avril 1966.

⁷⁹ Benjamin Fondane: lettre autographe signée à Tristan Tzara s.d., 1 p. 181×140 TZR C 1705, certainement début juillet 1924.

⁷⁸ „Contemporain”, mai 1924 (cităm după traducerea lui Sașa Pană din conferința sa de la Maison des Lettres, Paris 27 aprilie 1966).

⁷⁹ B. Fundoianu: scrisoare autografă, semnată, către Tristan Tzara, s.d., 1 p., 181×140, TZR C 1705; cu siguranță începutul lui iulie 1924.

1 sept.

Judi.

cher Monsieur et ami je passerai
 vos vis demain matin, vers midi;
 accompagnerai les deux „Contimpo-
 rani“ que je vous ai promis j'ai
 aussi écrit déjà le „Croniclele liter“ de
 1925.

Je vois que vous intéressez votre concou-
 rre bal de la „Funda“ Il me sera plus
 agréable s'il y assiste vos invités.
 Je ne sais si je vous demanderai
 quelque chose pour le bal? Vous me
 direz de vive voix

Avec à vous B. Fundoianu

14 iulie. Mi-ar fi extrem de plăcut să pot asista și eu. V-aș plictisi prea mult dacă aș
 îndrăzni (sper să nu vă fie imposibil) să vă cer și eu două locuri pentru acest bal?
 Mi-o veți spune prin viu grai. Cu bine,

B. FUNDOIANU.»

En mars 1925, un événement important se
 produit dans l'histoire des revues littéraires
 roumaines: „Contimporanul“ absorbe „Punct“ /
 Point /, publication hebdomadaire ayant les mêmes
 collaborateurs. Les lecteurs en sont ainsi
 avisés: « Scarlat Callimachi, Marcel Janco, Ion
 Vinea, Directeurs de „Contimporanul“ et du
 „Punct“, désirant unir leurs forces de propa-
 gande afin de mieux soutenir l'effort moderne
 en Roumanie, ont décidé la fusion des deux
 revues en une seule sous le nom de „Contim-
 poranul“ qui paraîtra, augmenté, une fois par
 mois et se vendra au prix de 3 lei.» Aussitôt
 M. H. Maxy en quitte la rédaction (voir ci-dessus
 p. 11) et, avec quelques dissidents, fonde la revue
 „Integral“, « revue de synthèse moderne, orga-
 ne des tendances modernes nationales et à
 l'étranger » dont les collaborateurs à Bucarest
 sont F. Brunea, Ion Călugăru et Ilarie Voronca,

În martie 1925, un eveniment important se
 petrece în istoria revistelor literare românești:
 „Contimporanul“ absoarbe revista „Punct“,
 publicație săptămânală cu aceiași colaboratori.
 Cititorii lor sînt avizați astfel: « Revistele
 „Punct“ și „Contimporanul“ pentru a-și uni
 forțele lor de propagandă au decis fuziunea lor
 într-un singur organ sub titlul „Contimporanul“.
 Comitet de direcție: [Scarlat Callimachi, M. Iancu,
 Melița [sic] Petrașcu, I. Vinea. »^a

Îndată, M. H. Maxy părăsește redacția (vezi
 mai sus p. 11)^e și, cu alți cîțiva « dizidenți »,
 scoate revista „Integral“, Revistă de sinteză
 modernă, « organ al tendințelor moderne na-
 ționale și pentru străinătate », ai cărei redactori
 din București sînt F. Brunea, Ion Călugăru și
 Ilarie Voronca și, corespondenți din Paris,
 B. Fundoianu și Mattis Teutsch.

^a Notă publicată
 sus, în stînga, pe
 ultima pagină din
 „Contimporanul“,
 an IV, nr. 55-56,
 martie [1925].

^e În revista noas-
 tră, nr. 3/1981,
 p. 136.

t les correspondants parisiens B. Fondane et Iattis Teutsch.

Tzara, qui se sent plus proche des idées descendues par „Integral“ (ou peut-être circonvenu par les présents) laisse publier les deux poèmes qu'il avait envoyés à Vinea⁸⁰ et confie désormais ses œuvres à la nouvelle revue, par l'intermédiaire de son rédacteur parisien⁸¹. Celui-ci rencontre parfois, et transmet ses informations à Bucarest (on l'a vu par la lettre de Vinea, p. 11). A l'occasion d'un voyage, et comme on présente ses vœux, Fondane, citant ses vers avec à propos, écrit à Tristan Tzara:

« Arcachon, le 5. I. 1927⁸²
„les pages des vagues tournées par le lecteur du ciel inassouvi“.⁸³
Bien à vous et cordialement vôtre

FONDANE. »

« Arcachon, 5 ianuarie 1927⁸²
„les pages des vagues tournées par le lecteur du ciel inassouvi“⁸³ (pagini de poezii turnee pentru un cititor nesățios al cerului).
Cu dragoste și cordialitate,

Al dumneavoastră

FONDANE. »

Suit aussitôt après une demande de rendez-vous tout plus pressante que l'article qui en résultera paraîtra en avril 1927, dans „Integral“:

[„INTEGRAL“ — Revue d'art moderne]

Fondane, 19 rue Monge.

Ce lundi⁸⁴,

Cher Tzara, nous permettez-vous de passer vous voir demain mardi vers onze heures, oronca et moi? Nous aimerions beaucoup vous trouver à la maison.

Bien à vous.

FONDANE. »

Tristan Tzara, care se simțea mai apropiat de ideile apărute în „Integral“ (sau, poate, înșelat de aparențe), permite să i se publice cele două poeme pe care le trimisese lui Ion Vinea⁸⁰ și încredințează de acum încolo creațiile sale noii reviste, prin intermediul redactorului ei parizian⁸¹. Acesta îl întâlnește adesea și transmite informații la București (s-a văzut scrisoarea lui Vinea de la pag. 11). Cu ocazia unei călătorii, cum îi era obiceiul, Fundoianu, citind din versurile sale cu à propos-uri, îi scria lui Tristan Tzara:

A urmat îndată după aceea o cerere de întâlnire, cu atât mai presantă, cu cit articolul care va rezulta de aici va apărea în aprilie 1927, în „Integral“:

⁸⁰ „Contimporanul“ publică *Port* în mars 1925 și *Frontieră* în mai 1925.

⁸¹ „Integral“ publică d'abord un compte-rendu des 7 Manifestes Dada par F. Brunea, p. 1, mars 1925, puis de Tristan Tzara: *Le secret de Mouchoir de nuages*, no. 2, avril 1925; poèmes: *Le condamné*, *Arrivée*, no. 4, juin 1925; *Paysages et accidents*, no. 9, décembre 1926; poèmes de *L'Indicateur des chemins de cœur*, no. 12, avril 1927; un extrait de *L'Homme approximatif*, no. 13—14, juin-juil. 1927; *Evason*, no. 15, avril 1928.

⁸² Benjamin Fondane: carte-postale avec message autographe signé, à Tristan Tzara, 90×135, TZR C 1627.

⁸³ Vers extrait du poème *Règle de l'Indicateur des chemins de cœur* (Tzara, *O.C.*, t. II, p. 18).

⁸⁴ Benjamin Fondane: carte-lettre avec message autographe, signé, à Tristan Tzara [janvier 1927], 90×40, TZR C 1628.

⁸⁰ „Contimporanul“ publică *Port*, în martie 1925, și *Frontieră*, în mai 1925.

⁸¹ „Integral“ publică mai întâi o dare de seamă despre cele 7 Manifestes Dada, semnată de F. Brunea; nr. 1, martie 1925; apoi de Tristan Tzara: *Le secret de Mouchoir de nuages*, nr. 2, aprilie 1925; poemele: *Le condamné*, *Arrivée*, nr. 4, iunie 1925; *Paysages et accidents*, nr. 9, decembrie 1926; Poeme din *L'Indicateur des chemins de cœur*, nr. 12, aprilie 1927; un extras din *L'Homme approximatif*, nr. 13—14, iunie-iulie 1927; *Evason*, nr. 15, aprilie 1928.

⁸² Benjamin Fondane: carte poștală ilustrată cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara, 90×135, TZR C 1627.

⁸³ Vers extras din poemul *Règle* din *L'Indicateur des chemins de cœur* (Tzara, *O.C.*, t. II, p. 18).

⁸⁴ Benjamin Fondane: scrisoare cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara [ianuarie 1927], 90×140, TZR C 1628.

Luni,⁸⁴

Dragă domnule Tzara, ne veți permite să trecem să vă vedem mine, marți, spre orele 11, Voronca și cu mine! Am dori mult de tot să vă găsim acasă.

Cu dragoste,

FONDANE. *

Un autre roumain est entré en scène, Ilarie Voronca, dont nous parlerons ci-dessous. C'est lui qui rédige le compte-rendu de l'entretien pour „Integral“. Article extrêmement intéressant puisque, outre un portrait sensible du poète, on y trouve exprimée sa position très critique à l'égard de l'adhésion des surréalistes du Parti communiste (démarche qu'il acceptera à son tour trois ans après!)⁸⁵. Or, il faut bien voir qu'à cette date, n'appartenant à aucun groupement, il se trouve isolé à Paris. Seules des revues étrangères lui permettent de faire entendre la voix de L'Homme approximatif. Une telle fidélité des jeunes roumains mérite une attention à leurs sollicitations qui ne se dément pas:

«„INTEGRAL“, Revue d'art moderne
B. Fondane

Un alt român intrase în scenă, Ilarie Voronca, despre care vom vorbi mai jos. El este cel care va redacta convorbirea cu Tzara pentru „Integral“. Articol extrem de interesant, pentru că, în afara unui portret sensibil al poetului, se găsește aici exprimată poziția foarte critică a acestuia cu privire la adeziunea suprarealiștilor la partidul comunist (demers pe care îl va accepta, la rindul său, el însuși, trei ani mai târziu!)⁸⁵. Or, e de văzut că, la acea dată, neapartenind niciunui grup, el trăia izolat la Paris. Doar revistele străine îi dădeau posibilitatea să-și facă auzită vocea din *L'Homme approximatif*. O asemenea fidelitate nedezmințită a tinerilor scriitori români merita o atenție la solicitările lor:

M. Tristan Tzara
8 bis Villa Junot
Av. Junot Paris

*Cher ami*⁸⁶,
J'aimerais venir vous voir mais j'ai si peu de temps que vous seriez bien aimable de me rendre un service et de me faire tenir un poème ou deux pour le numéro anthologique d'„Integral“, Maxy ayant mis le poème que vous nous aviez confié dans le numéro 12 qui doit vous arriver sous peu⁸⁷.

«„INTEGRAL“. Revistă de sinteză modernă
B. Fondane

Domnului Tristan Tzara
Vila Junot 8 bis
Calea Junot Paris

Dragă prietene⁸⁶,
Aș dori tare mult să vin să te văd, dar am așa de puțin timp, că ți-aș fi tare recunoscător de mi-ai face un serviciu și de a-mi trimite un poem sau două pentru numărul antologic al „Integral“-ului, Maxy programând deja poezia pe care mi-ai încredințat-o în numărul 12 care trebuie să-ți parvină în curînd⁸⁷.

⁸⁵ Voir I. Voronca *Marchez au pas*; Tristan Tzara parle à „Integral“, „Integral“, no. 12, avril 1927, pp. 6-7, texte repris dans Tzara, *O.C.*, t. II, p. 417-418.

⁸⁶ Benjamin Fondane: lettre dactylographiée à Tristan Tzara s.l.n.d., 1 p. 274 x 219 [Paris, mars 1927, d'après le contenu], TZR C 1633.

⁸⁷ „Integral“ publie ce poème de l'Indicateur des chemins de cœur, dans son no. 12, avril

⁸⁵ Vezi I. Voronca *Marchez au pas*: Tristan Tzara parle à „Integral“, interviu în „Integral“, nr. 12, aprilie 1927, pp. 6-7 (text reluat în Tzara, *O.C.*, t. II, pp. 417-418).

⁸⁶ Benjamin Fondane: scrisoare dactilografiată, către Tristan Tzara, s.l.n.d., 1 p., 274 x 219 [Paris, martie 1927, după conținutul scrisorii], TZR C 1633.

⁸⁷ „Integral“ publică poemul *L'Indicateur des chemins de cœur*, în al său număr 12, aprilie

Nous avons de formidables matériaux pour le numéro 13: toute la poésie française d'aujourd'hui et la meilleure y tiendra. Puis-je compter sur vous? Je n'ai que quelques jours pour avoir à envoyer les manuscrits retardataires.

Croyez-moi bien vôtre.

B. FONDANE.»

Avem materiale formidabile pentru numărul 13: toată poezia franceză de astăzi și cea mai bună va intra aici. Pot conta și pe dumneata? N-am decît citeva zile pentru a trimite manuscrisele întîrziate.

Crede-mă al dumitale devotat

B. FONDANE. »

Après le coup d'éclat de son numéro double où Fondane présente une importante anthologie illustrée des nouvelles tendances de la poésie en France et en Roumanie, „Integral“ est sur les genoux et a quelque peine à reprendre son souffle: son ultime livraison sortira avec neuf mois de retard.

Au même moment, le responsable parisien, qui est aussi un essayiste remarquable, reprend contact avec Tzara:

« *ce Vendredi*

Cher Tzara ⁸⁸

Coups de téléphone ni visites réitérées à l'avenue Junot ne vous ont livré à mon désir, vous revoir.

Faites-moi donc un signe pour que je puisse vous envoyer dans quelques jours mon livre de Scénarii ⁸⁹. *Il y a aussi — et surtout — votre Indicateur* ⁹⁰ *que j'aimerais avoir, dont j'aimerais parler prochainement, et que je n'ai pas perdu l'espoir de recevoir.*

Bien à vous,

FONDANE. »

1927, p. 11. Le no. 13, anthologie comprenant des collaborations de G. Ribemont-Dessaignes, Joseph Delteil, Max Jacob, Roger Vitrac etc. paraît en juin-juil. 1927 avec un extrait de *L'Homme approximatif*. C'est dire que Tzara a répondu favorablement à la sollicitation.

⁸⁸ Benjamin Fondane: carte-lettre avec message autographe signé à Tristan Tzara [Paris, 20 avril 1928, cachet poste], 103×148, TZR C 1629.

⁸⁹ Benjamin Fondane: *Trois scénarii*: paupières mûres, barre fixe, mtasipoj. Ciné poèmes, Paris, Documents Internationaux de l'Ésprit nouveau, 1928, s.p. 2 photos dont un frontispice h.t. de Man Ray.

⁹⁰ Tristan Tzara: *Indicateur des chemins de cœur*, Paris, Ed. „Jeanne Bucher“, 1928 (achevé d'imprimer le 15 janvier) voir *O.C.*, t. II, pp. 4—18.

1927, p. 11; numărul 13, antologie, cuprinzînd colaborări de la G. Ribemont-Dessaignes, Joseph Delteil, Max Jacob, Roger Vitrac etc. a apărut în iunie-iulie 1927 cu un extras din *L'Homme approximatif* (p. 11). Se poate spune că Tristan Tzara a răspuns favorabil solicitării.

⁸⁸ Benjamin Fondane: scrisoare cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara [Paris, 20 aprilie 1928, ștampila poștei], 103×148, TZR C 1629.

⁸⁹ Benjamin Fondane: *Trois scénarii*: paupières mûres, barre fixe, mtasipoj. Trois ciné poèmes, Paris. Documents Internationaux de l'Ésprit nouveau (*Trei scenarii*: ploape grele, bară fixă, mtasipoj. Trei cine-poeme, Paris Documente internaționale ale noului Spirit), 1928, s.p., 2 fotografii dintre care un frontispiciu h.t. de Man Ray.

⁹⁰ Tristan Tzara: *Indicateur de chemins de cœur*, Paris, Ed[itura] „Jeanne Bucher“, 1928 (terminat de imprimat la 15 ianuarie), vezi *O.C.*, t. II., pp. 4—18.

Dragă Tzara ⁸⁸

Nici telefonul, nici vizite repetate pe Calea Junot nu mi-au satisfăcut dorința de a te vedea. Dă-mi un semn ca să pot să-ți trimit în câteva zile cartea mea de *Scénarii* ⁸⁹. E la mijloc, de asemenea, și — mai cu seamă — *Indicatorul* ⁹⁰ tău, pe care aș dori să-l am, despre care aș vrea să vorbesc în curînd și pe care nu mi-am pierdut speranța că-l voi primi.

Cu bine,

FONDANE.»

Le demandeur recevra le livre, et s'il n'en a pas rendu compte immédiatement (du moins à notre connaissance), il y fera longuement référence dans l'importante étude qu'il consacrera à De Nos oiseaux, ouvrage dont il accusera réception par une carte postale surprenante:

« Valencia 11 janvier ⁹¹

Merci, cher ami, pour vos oiseaux. J'y ai pris un plus grand plaisir que vous ne le pensez, que je ne le pensais moi-même. Votre Fondane. »

« Valencia 11 ianuarie ⁹¹

Mulțumesc, dragă prietene, pentru păsările tale. Mi-a făcut o plăcere mai mare decît îți inchipui, și chiar decît aș fi crezut eu însumi.

Al tău

FONDANE.»

Va primi această carte Fundoianu și, dacă n-a dat socoteală despre ea imediat (cel puțin după cunoștința noastră), va face totuși o lungă referință în importantul studiu pe care îl va consacra volumului *De Nos oiseaux*, operă despre care mărturisește o bună impresie într-o carte poștală surprinzătoare:

^f Eseu scris în 1933, în limba franceză, sub influența nihilismului existentialist al lui Léon Chestov (cf. Ov. B. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, Ed. „Minerva“, București 1974, p. 97).

Il est vrai qu'à la date où il était mis en vente, ce recueil, imprimé dès 1922 et comprenant des poèmes dada aussi bien qu'un poème roumain traduit, pouvait paraître dépassé aux yeux de son auteur comme à ceux d'un critique aspirant à la modernité. Rapprochant deux formes extrêmes de la création, celle de Valéry et celle de Tzara, qu'indiscutablement il trouve plus riche, l'auteur de Rimbaud le voyou conclut: « Tzara n'est plus un chef d'école ni même un dadaïste, mais un voyant lyrique... » ⁹²

Une telle sensibilité aux questions qu'il se posait, une telle compréhension de la démarche

Este adevărat că, la data cînd era în vânzare această plachetă, imprimată din 1922 și cuprinzînd poeme dadaiste, ca și un poem românesc tradus, putea să pară depășită în ochii autorului ei, ca și în aceia ai unui critic cu aspirații moderniste. Apropiînd două forme extreme ale creației, cea a lui Valéry și cea a lui Tzara, pe care indiscutabil o găsește mai bogată, autorul lui *Rimbaud le voyou*^f conchide: « Tzara n'est plus un chef d'école, ni même un dadaïste, mais un voyant lyrique... » ⁹² (Tzara nu mai este un șef de școală, nici măcar un dadaist, ci un clarvăzător, un profet). O asemenea sensi-

⁹¹ Benjamin Fondane: carte postale illustrée avec message autographe signé à Tristan Tzara, Valence, 11 janvier [1929], 91 x 141, TZR C 1626. Il faut mentionner aussi le faire-part dactylographié (TZR C 1630) annonçant l'incinération de son beau-frère, le poète Armand Pascal à Paris, le 13 mars 1929.

⁹² Benjamin Fondane: *Poésie pure: de Paul Valéry à Tristan Tzara*, „Unu“, (Bucarest) 3e A no. 22, février 1930, pp. 5-6.

⁹¹ Benjamin Fondane: carte poștală ilustrată, cu text autograf, semnată, către Tristan Tzara, Valencia, 11 ianuarie [1929], 91 x 141, TZR C 1626. Trebuie menționată, de asemenea, știrea dactilografiată (TZR C 1630) despre incinerarea cumnatului său, poetul Armand Pascal, la Paris, la 13 martie 1929.

⁹² Benjamin Fondane: *Poésie pure: de Paul Valéry à Tristan Tzara*, în „Unu“, București, an. III, nr. 22, februarie 1933 pp. 5-6.

intime poursuivie lui vaudront de recevoir le prochain recueil de Tzara, L'Homme approximatif, réagissant sur le coup:

« Ce jeudi »⁹³

Mon cher Tzara, cent fois merci de l'envoi de votre livre. Vous ne pouvez savoir combien j'ai été touché de ce signe d'amitié. Je me suis déjà engagé, enfoncé jusqu'au cou dans l'Homme et j'en ai des sangsues plein la peau. Ce terrible voyage! Ce terrible guide! Vous êtes grand comme un tremblement de terre. Bien à vous. Fondane.»

« Joi »⁹³

Dragul meu Tzara, de o sută de ori îți mulțumesc pentru cartea trimisă. Nu poți să-ți imaginezi cât m-a emoționat acest semn de prietenie. Mă simt angajat, infundat pînă-n gît în lectura Omului tău și mă trec fiori. Ce călătorie teribilă! Ce ghid teribil! Ești măreț ca un cutremur.

Cu bine,

FONDANE.»

Mais l'auteur de l'Indicateur des chemins de cœur le sait mieux que quiconque: les routes sont faites pour s'éloigner. Fondane mène de son côté une activité d'essayiste original et paradoxal, Tzara rejoint les surréalistes, puis il les quitte par souci d'orthodoxie.

Dar autorul lui *Indicateur des chemins de cœur* o știa mai bine ca oricine: drumurile sînt făcute pentru a se îndepărta. Fundoianu desfășoară, la rîndul său, o activitate de eseist original și paradoxal; Tzara îi reunește pe supra-realiști, apoi îi părăsește pentru a fi consecvent cu sine însuși.

⁹³ Benjamin Fondane: lettre autographe signée à T. Tzara [Joinville le Pont, 7 mai 1931] 1 p., 270×210, TZR C 1631.

⁹³ Benjamin Fondane: scrisoare autografă, semnată, către Tristan Tzara, [Joinville le Pont, 7 mai 1931], 1 p., 270×210, TZR C 1631.

(Continuare în numărul viitor)

Traducere și note marginale de
Fănuș BĂILEȘTEANU

